

інституціональної ями, необхідний інституціональний прорив, тобто створення нових правил і норм, законів, що змінюють ті, які привели до утворення інституціональної «ями».

1. Впровадження методу трансакційних графів дозволяє по-новому поглянути на можливості інституціонального аналізу в рамках теорії Інституціональної архітекτονіки.

2. Серед функцій, що описують інституційний процес чинне місце має посісти так звана трансакційна функція.

3. Подальші дослідження в цьому напрямку мають бути спрямовані на дослідження можливостей трансакційної функції для опису інституційних трансакцій.

Література

1. Bertalanffy L. General System Theory. A critical review / L. Bertalanffy. – 1962. –Р. 1-4.
2. Теория принятия решений: учеб. пособие / А.И. Орлов. – М.: Издательство «Март», 2004. – 656 с.
3. Commons John R. Institutional Economics / John R.Commons. — American Economic Review. нальная архитектоника и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А.А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
4. Попов Е. Трансакционная функция / Е. Попов. // Инвестиции в России. – №9 – 2008. – С.28-34.

378.1: 330.3

*Парфьонова Л.Г., ст. викладач,
ДВНЗ «Донецкий національний технічний університет»*

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасному світі освіта є одним із ключових ресурсів, що забезпечують соціальний прогрес суспільства, економічне зростання і процвітання країн. Вона впливає на індивідуальний розвиток особистості майбутнього фахівця, формує інтелектуальний, духовний, виробничий потенціал держави, забезпечує національні інтереси та зміцнює авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні. Тому у всіх країнах проблемам функціонування й розвитку національних систем вищої освіти приділяється велика увага, і Україна не є виключенням.

В Україні розвиток системи вищої освіти відбувається на тлі національних та міжнародних трансформаційних процесів. Сьогодні в країні склалася ситуація, коли наша освітня система виявилася на роздоріжжі. Об'єктивно вже пішов процес зближення нашої системи з західноєвропейською. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше запроваджуючи вимоги Болонської декларації, проте пропускаючи їх через призму пострадянського світогляду. Це призводить до того, що трансформація системи постійно породжує критику, втрати та деформації. Очевидно, що довгострокове перебування освітньої системи на роздоріжжі, відійшовши від старої системи і не діставшись до нової, західної, є ненормальним. Вирішення цієї проблеми можливе лише у двох напрямках: відновлення авторитаризму в системі вищої школи або продовження здійснення реальних кроків в сторону наближення до західної освітньої системи. Політика метань та непослідовності призводить до марних витрат бюджетних коштів, зниження якості освітніх послуг і, як наслідок, відтоку українських студентів у закордонні ВНЗ, провокує соціальні проблеми, пов'язані з безробіттям та низьким рівнем доходів населення, сприяє збільшенню витрат роботодавців на пошук та перекваліфікацію кадрів та негативно впливає на соціально-економічний прогрес країни в цілому.

Глобальне реформування, спрямоване на пошук шляхів інтеграції в європейську систему, веде до зміни концептуальних пріоритетів освітньої політики України. Однак перш ніж приєднуватися до зони європейського освіти й науки, необхідно визначити своє місце в міжнародному освітньому просторі. Важливо оцінити, наскільки процеси, що відбуваються в українській вищій школі, збігаються або відрізняються від тенденцій розвитку ефективних і визнаних освітніх систем Європи й світу.

Порушена проблема, звичайно, має певний ступінь висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Деякі автори вивчають особливості організації та функціонування закордонних систем вищої освіти для того, щоб перенести їх досвід на українську [1; 2]. Інші досліджують вітчизняну вищу школу у порівнянні із закордонними. Наприклад, В.Луговий порівнює фінансування української вищої школи з фінансуванням у країнах організації економічного співробітництва та розвитку [3, с. 15]. О.Косенко визначає спільне і відмінне у вищій освіті України та країн Європейського Союзу [4]. В. Кремень проводить зіставлення цілої низки показників, що

характеризують розвиток національної вищої школи, з показниками закордонних [5]. Проте існуючі дослідження досить фрагментарні, а наведені якісні або кількісні порівняння мають ілюстративний характер. Відсутність системного вивчення вітчизняної СВО в контексті світових трансформацій не дозволяє оцінити характеру цього процесу, що ускладнює розуміння напрямів її подальшого розвитку. Аналіз динамічних змін, що відбувається у системі вищої освіти вимагає більшої системності та комплексності.

У зв'язку з цим метою публікації є порівняльна характеристика функціонування української системи вищої освіти з закордонними, шляхом використання найпростіших показників динаміки, що дозволить оцінити її сучасний стан та визначити основні тенденції розвитку.

Для дослідження доцільним є розгляд напрямів розвитку систем вищої освіти України, Німеччини, Великобританії, США та Російської Федерації. Вибір обумовлено наступними причинами. По-перше, тривале перебування України і Росії у межах єдиної держави та подальша тіснота зв'язків між ними у різних аспектах економічного, політичного, громадського життя обумовили наявність безлічі загальних рис у системах вищої освіти. По-друге, історично сформована спільність розвитку України й інших європейських держав стали причиною того, що традиції вітчизняної вищої школи сформовані під впливом найдавніших вищих шкіл Великобританії і Німеччині. По-третє, у сучасному світовому співтоваристві лідируючі позиції в освітній сфері займають Сполучені Штати Америки.

Виявлення і розгляд тенденцій розвитку національних СВО та результатів їх діяльності можливо здійснити за допомогою найпростіших показників динаміки. Для визначення напрямів та швидкості перетворень використаємо хронологічний середній ланцюговий темп приросту ($\bar{T}_{np}^n$), а для визначення досягнутого рівня перетворень – базисний темп приросту (T_{np}^b) і середній рівень ряду ($\bar{Y}$). Для проведення порівняльної характеристики оберемо два показники, що характеризують результати функціонування саме системи вищої освіти, та два показника, які характеризують соціально-економічний ефект від її розвитку для суспільства та економіки. Перші два показники – чисельність осіб, що навчаються у ВНЗ та питома вага осіб, що навчаються у ВНЗ, у чисельності постійного населення країни – обрані з огляду на те, що вони характеризують безпосередньо результати функціонування СВО та рівень освіченості населення, що є показником соціально-економічного прогресу. Характеристика їх динаміки з 1995 по 2011 роки розрахована на підставі вітчизняних та закордонних статистичних даних та висвітлює наступні тенденції.

По-перше, у всіх країнах за наведений період відзначається зростання чисельності студентів. Значення $\bar{T}_{np}^n$ є найменшим для Німеччини, і найбільшим для Російської Федерації. Значення $\bar{T}_{np}^n$ чисельності студентів у США перевищує аналогічні показники у Німеччині в 2 рази (табл. 1) [6; 7; 8; 9].

Таблиця 1

Характеристика динаміки показників

Країна	Чисельність осіб, що навчаються у ВНЗ			Питома вага осіб, що навчаються у ВНЗ, у постійному населенні		
	$\bar{T}_{np}^n$	T_{np}^b	$\bar{Y}$	$\bar{T}_{np}^n$	T_{np}^b	$\bar{Y}$
Україна	2,57	50,06	2 238 200	3,35	69,48	4,70
Російська Федерація	5,93	151,43	5 703 734	6,20	162,00	3,95
США	2,42	46,70	16 316 271	1,42	25,30	5,59
Великобританія	2,25	42,71	2 190 154	1,76	32,19	3,65
ФРН	1,15	20,12	2 244 364	1,16	20,17	2,73

При цьому не треба забувати, що США є значним експортером освітніх послуг і щорічно збільшують чисельність студентів за рахунок залучення великої кількості іноземних [7]. Значення $\bar{T}_{np}^n$ чисельності студентів в Україні лише трохи більше від аналогічного у США та Великобританії. Отже, Україна посідає друге місце за значенням темпу ланцюгового приросту чисельності студентів.

По-друге, темп базисного приросту чисельності студентів в Україні є другим за значенням, і перевищує більш ніж у 2 рази аналогічний показник у Німеччині, і майже в 3 рази менший ніж у Російській Федерації. У той же час Україна має майже таке ж значення показника, як США й

Великобританія. При високих значеннях ланцюгового і базисного темпів приросту чисельності студентів Україна досягла середнього рівня ряду європейських країн.

По-третє, значення середнього темпу ланцюгового приросту питомої ваги осіб, що навчаються у ВНЗ, у чисельності постійного населення в Україні є другим за величиною перевищує значення аналогічного показника у США, Великобританії та Німеччині. Більший цей показник лише у Російській Федерації у майже 2 рази. Отже, Україна має високі темпи приросту показника.

По-четверте, базисний темп приросту питомої ваги осіб, що навчаються у ВНЗ, у чисельності постійного населення найбільший у Російській Федерації. Українська вища школа займає друге місце. Значення $\bar{Y}$ питомої ваги студентів у постійному населенні США найбільше й перевищує величину цього показника в Україні на 0,9%.

Характеристики динаміки чисельності студентів, говорять про те, що Україна маючи високі значення ланцюгового і базисного темпів приросту кількості студентів досягла такого ж рівня ряду як Німеччина й Великобританія. При високих ланцюговому і базисному темпах приросту питомої ваги студентів у постійному населенні Україна досягла високого рівня ряду, випереджаючи країни Європи й Росію, наблизившись до $\bar{Y}$ США.

Таким чином, протягом останніх років популярність вищої освіти так зросла, що за показниками чисельності студентів у постійному населенні Україна займає провідні позиції в Європі. Сучасні тенденції розвитку національної вищої освіти є надзвичайно складними й досить суперечливими. Якщо в розвинених країнах зміни, які можна спостерігати, відбуваються у визначеному напрямку, закономірно, спокійно і природно, то країнам, що розвиваються, зокрема на пострадянському просторі, у прагненні ліквідувати відставання в економічному розвитку, властиві більш інтенсивні зміни.

Наступні два показники, обрані для порівняння соціально-економічних ефектів для суспільства та економіки від розвитку СВО – питома вага осіб з вищою освітою у загальній кількості безробітних у країні та валовий внутрішній продукт на душу населення. Безробіття тісно пов'язане з соціальною напругою в суспільстві та відображає результат діяльності вищої школи – формування трудових ресурсів, надання людям необхідної, затребуваної суспільством кваліфікації. Його позитивна динаміка має негативні економічні, моральні та соціальні наслідки і тісно пов'язана з соціальною напругою в суспільстві. Негативна динаміка показує, що розвиток СВО спрямовано на надання людям необхідної, затребуваної суспільством кваліфікації, та на захист права кожного громадянина на гідний заробіток та соціальний включення. А валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу є головним економічним індикатором у світовій практиці, бо він визначає одночасно середній індивідуальний дохід та рівень економічного розвитку держави, якому має сприяти функціонування СВО. Характеристика динаміки рівня безробіття та ВВП на душу населення подані у табл. 2 [10;11].

Таблиця 2

Характеристика динаміки показників, %

Країна	Питома вага осіб з вищою освітою у загальній кількості безробітних, %			Валовий внутрішній продукт на душу населення, дол. США		
	$\bar{T}_{np}^a$	T_{np}^b	$\bar{Y}$	$\bar{T}_{np}^a$	$\bar{T}_{np}^b$	$\bar{Y}$
Україна	1,16	16,11	16,46	10,61	401,97	1 710,0
Російська Федерація	-1,23	-14,89	36,94	12,02	514,74	5 248,3
США	1,40	19,87	17,94	3,52	73,89	38 892,9
Великобританія	3,36	53,70	8,54	4,21	93,47	31 651,8
Німеччина	3,29	52,29	10,77	2,19	41,46	32 377,5

По-перше, показник питомої ваги осіб з вищою освітою у загальній кількості безробітних у Російській Федерації єдиний має від'ємний середній темп ланцюгового та базисного приростів, що говорить про зменшення кількості людей з вищою освітою у загальній чисельності безробітних за розглянутий період. При цьому у Великобританії та у Німеччині значення цих показників є найбільшим і перевищує аналогічні показники в США та Україні. Отже, Україна має найнижчий темп приросту показника. Такі тенденції обумовлено тим фактом, що економічний спад перевів значну частину робочої сили в режим очікування в багатьох країнах, проте в довгостроковій перспективі на етапі економічного зростання з'явиться необхідність повною мірою використати знання та навички, отриманні за роки навчання у вищій школі, на ринку праці.

По-друге, значення темпу базисного приросту є надзвичайно високими в Німеччині та Великобританії й перевищують подібний показник в Україні у більш ніж у 3 рази. Значення $\bar{Y}$ питомої ваги людей з вищою освітою у загальній чисельності безробітних у Росії найбільше, а у Великобританії та Німеччині найменше. Індивідуальні перспективи зайнятості багато в чому залежать від вимог ринку праці, однак аналіз показує, що рівень безробіття в різних країнах знижується по мірі зростання рівня освіти як для чоловіків, так і жінок. Рівень безробіття для осіб, які мають вищу освіту, нижче у середньому в 5 разів, ніж для осіб, що мають середню та неповну середню освіту.

По-третє, значення середнього ланцюгового темпу приросту валового внутрішнього продукту на одну особу в Україні є другим за величиною і перевищує значення аналогічного показника у Німеччині майже у 5 разів, США – в 3 рази, Великобританії – в 2,8 рази. Найбільшим показник є у Російській Федерації.

По-четверте, значення показника T_{np}^b в Україні є другим по величині після значення аналогічного показника у Росії. При цьому значення середнього рівня ряду в Україні є найменшим.

Отже, при невисоких ланцюговому і базисному темпах приросту долі людей з вищою освітою у загальній чисельності безробітних Україна досягла високого рівня ряду, випереджаючи країни Європи й майже зрівнялася з показниками США. При високих ланцюговому і базисному темпах приросту валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну особу Україна досягла найменшого рівня ряду, уступивши країнам Європи, Росії та США.

Аналіз валового внутрішнього продукту – головного індикатора, що відображає стан національної економіки, показує, що за розглянуті шістьнадцять років Німеччина, Великобританія та США значно збільшили ВВП на душу населення. На кінець 2011 р. цей показник в Україні був у 4,5 рази менше ніж у Німеччині, та у 6 разів менше ніж у США. Маючи таку ж саму долю студентів у населенні як у США, та значно більшу ніж у Німеччині та Великобританії, та найбільш інтенсивне зростання її кількості Україна має найгірший рівень показника економічного зростання. При цьому темп зростання ВВП на душу населення в Україні є найбільшим. Тобто не зважаючи на значне зростання у відсотковому еквіваленті приростити вдалося мізерну кількість грошей, тому що надзвичайна низька інтенсивність процесу зростання.

Протягом останніх десятиліть країни вкладали значні кошти в вищу освіту. Проте скористатися повною мірою трудовими ресурсами, які були підготовлені, не вдається через економічну кризу. Багато країн з високими рівнями зайнятості серед людей з вищою освітою не тільки отримують більш високі доходи, але й платять відносно високі податки на прибуток.

В розвинених країнах відзначається значний приріст прибутку з отриманням кожного додаткового рівня освіти. Особи, які отримали вищу, середню і після середню освіту мають істотні переваги порівняно з особами тієї ж статі, які не мають повної середньої освіти (рис. 1):

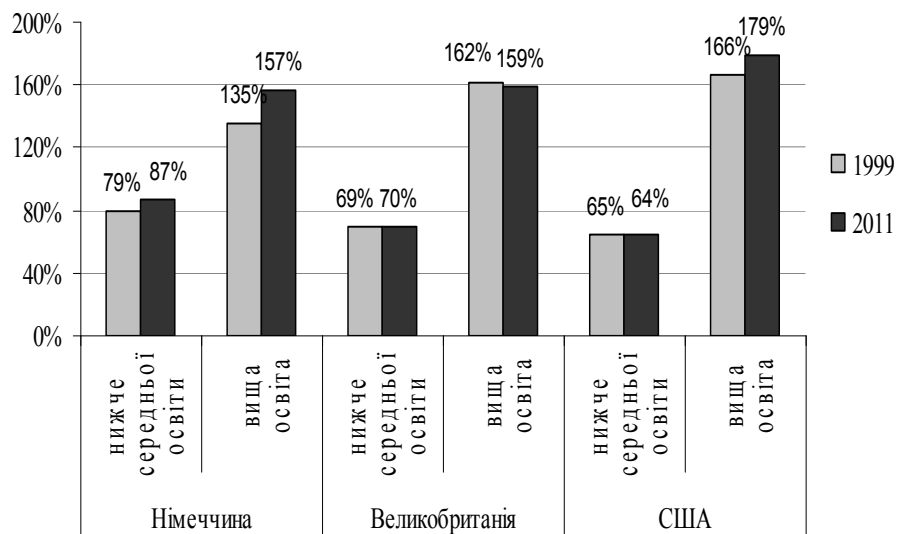

Рис. 1. Відносні прибутки осіб за рівнями освіти у 1999 та 2011 роках (рівень середньої спеціальної та після середньої освіти дорівнює 100%) [9]

Нажаль в Україні не має статистичної інформації щодо варіативності доходів працівників з різними рівнями освіти. Абсолютна більшість існуючих досліджень належить американським та європейським статистичним організаціям, які доводять, що позитивний зв'язок між освітою та середніми індивідуальними доходами й зайнятістю дійсно існує. Зміни у відносних доходах пояснюється низкою факторів, у тому числі попитом на фахівців на ринку праці, мінімальною заробітною платнею, силою профспілок, пропозицією робочої сили на різних рівнях освіти. Більш того у більшості європейських країн відносний прибуток для осіб з вищою освітою вище у старших вікових групах. Додатковий дохід від вищого рівня освіти серед 55-64-літніх осіб в середньому на 13% вище ніж для 25-64-літніх [9, с. 123].

Порівняльна оцінка результативності функціонування національних систем вищої освіти показала, що рухаючись у спільному напрямку країни досягли різних результатів. Так, чисельність осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах, зростає найбільшими темпами у Російській Федерації та Україні. Проте питома вага осіб, що навчаються у ВНЗ, у чисельності постійного населення країни найвища у США. Маючи надзвичайно швидкі темпи нарощування чисельності студентів функціонування вітчизняної вищої школи не призводить до отримання необхідного для суспільства та економіки результату, тому що питома вага осіб з вищою освітою у загальній кількості безробітних є досить високою, на відміну від Німеччини та Великобританії.

Окрім більших шансів на ринку праці для осіб з вищою освітою, в цих країнах відзначається значний приріст прибутку (більше 50%) з отриманням кожного додаткового рівня освіти, що безумовно впливає на збільшення ВВП на душу населення, який є найвищим у США, Німеччині та Великобританії. Незважаючи на те, що в Україні найвищі темпи перетворень в системі вищої освіти, за сімнадцять років їй вдалося досягти найнижчого рівня ВВП на душу населення. Тобто вітчизняна вища школа існує нібито за для відтворення самої себе, не орієнтуючись на отриманий результат та на його прийняття суспільством. На відміну від цього діяльність вищих шкіл США, Німеччини та Великобританії спрямована на соціально-економічний прогрес.

Отже, аналіз результатів діяльності вищих шкіл показав, що в Україні, як і Російській Федерації, відбувається найбільше зростання кількості студентів, що підтверджує екстенсивний характер розвитку вищої школи, який характеризується кількісним зростанням без якісного росту. Зростання студентського контингенту та розвиток освіченості нації не впливає, або впливає дуже опосередковано, на соціально-економічне зростання країни та покращення добробуту населення. Тобто використання коштів на подальший розвиток вітчизняної вищої освіти в існуючому форматі не має сенсу і призводить лише до марнотратства, в той час коли країна постійно потребує додаткових фінансових коштів на проведення різноманітних державних реформ.

Щоб змінити показники результатів функціонування вітчизняної СВО, і, як наслідок, соціально-економічні показники, необхідним є визначення нових векторів її розвитку, що є метою подальшого наукового дослідження й матеріалом для майбутніх публікацій.

Література

1. Боголіб Т.М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – № 2. – 2010. – С.70-82.
2. Шаповалова Л. Професіоналізація як один із напрямів розвитку сучасної вищої освіти у Франції /Л. Шаповалова // Вища школа. – №1. – 2010. –С.59-70.
3. Луговий В. Інститут вищої освіти: завдання сьогодення / В. Луговий // Вища освіта України. – 2007. – №1. – С. 11-17.
4. Косенко О. Європейський Союз та Україна : спільне і відмінне у вищій освіті / О. Косенко // Вища освіта України. – №1. – 2012. – С. 81-86.
5. Кремень В. Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника суспільного розвитку та інтеграції в європейське співтовариство / В. Кремень // Вища школа. – 2003. – №6. – С. 3-23.
6. Основні показники діяльності ВНЗ України на поч. 2011/2012 н.р. / Стат. бюлетень. – К.: Держ. комітет статистики України, 2012. – 212 с.
7. OECD Employment Outlook 2012. – Paris: OECD Publishing, 2012. – 260 p.
8. Российский статистический ежегодник 2011 год // Федеральная служба гос. статистики; [ред. А.Е. Суринов]. – М: Стат.сб./Росстат, 2011. – 795 с.
9. Education at a Glance 2011: OECD Indicators.-Paris: OECD Publishing, 2011. – 495 p.
10. Global Employment Trends 2012: Preventing a deeper jobs crisis/ International Labour Office – Geneva: ILO, 2012. – 120 p.
11. World Economic Outlook: Growth Resuming, Dangers Remain / A survey by the staff of the International Monetary Fund. – Washington: IMF, 2012. – 250 p.

Рецензент докт. екон. наук, професор В.М. Василенко